

KILKA UWAG NA TEMAT TRADYCJI, UWARUNKOWAŃ I MOŻLIWOŚCI ROZWOJU MYŚLI MIĘDZYKULTUROWEJ W POLSCE

Rozważania na temat filozofii międzykulturowej prowadzone w różnych ośrodkach badawczych na świecie¹ w coraz to intensywniejszy sposób – w obliczu pandemii, a potem wojny odsłaniających zarówno interrelacyjną jedność gatunku ludzkiego, jak i jego zagrożenie – wskazują dobitnie na konieczność budowania w dialogu, z którego nikt nie powinien być wyłączony, wspólnego horyzontu sensu (czy Dobra) dla całej ludzkości. W tym kontekście zwrócono się do mnie z pytaniem o myśl międzykulturową w Polsce, o jej tradycje, uwarunkowania i możliwości. Pytanie: „czy myśl polska może być otwarta”, nie tylko przejęta troską o swój krąg kulturowy, lecz podatna również na impulsy z zewnątrz i według swojej mocy je przetwarzająca, obdarowująca swoich i innych – bo nikt w świecie, jak o tym mowa w ostatniej encyklice papieża Franciszka, nie ratuje się sam?²

W poniższym szkicu próbuję na to pytanie odpowiedzieć w sposób możliwie przystępny zarówno dla osób w naszej kulturze nieuczestniczących, obserwujących ją z zewnątrz, jak i dla tych, które nie są adeptami poszczególnych dyscyplin, ale od humanistyki oczekują ogólnej orientacji potrzebnej do realizacji jednostkowych i wspólnotowych egzystencji. Staram się to uczynić,

-
- 1 Najważniejsze ośrodki badania i rozwoju filozofii międzykulturowej to Gesellschaft für Interkulturelle Philosophie z siedzibą w Kolonii, <http://www.int-gip.de/home/>, oraz Escuela Internacional de Filosofía Intercultural w Barcelonie, <https://eifi.one/> (dostęp: 5.06.2022). Z pytaniem, o którym mowa, zwrócono się do mnie z ośrodka w Barcelonie.
  - 2 Por. Encyklika *Fratelli tutti* Ojca Świętego Franciszka o braterstwie i przyjaźni społecznej, Rzym–Asyż 2020. Papież Franciszek, a przed nim Jan Paweł II, przykłada ogromną wagę zarówno do kultury jako formowania podmiotowości wspólnotowej, jak i do dialogu międzykulturowego, w którym się formuje podmiotowość ludzkości. Por. A. Czajka, *Fratelli tutti – słowa życia*, w: *Powszechne braterstwo a lokalna przyjaźń. Wokół encykliki Fratelli tutti*, red. A. Wysocki, A. Zduniak, Warszawa 2022, w druku.

wskazując na kilka w naszej kulturze szczególnie uwidoczniających się momentów i gestów, zdać sobie i innym sprawę ze zjawisk i postaci istotnych dla kreowania postaw międzykulturowych konstytutywnych oraz przekazać je w ujęciu całościowym, wieloaspektowym, w najważniejszych rysach, które w obliczu stawianego niejako z lotu ptaka pytania o międzykulturowość z kultury polskiej się wyłaniają.

Filozofia polska, z racji dość ograniczonego zasięgu oddziaływania języka, w którym się wyraża, swoistych uwarunkowań historycznych, geopolitycznych i kulturowych, w dość nikłym stopniu – w porównaniu z filozofią anglojęzyczną, niemiecką czy francuską – zawiera w sobie elementy międzykulturowe, tzn. elementy odniesień tematycznych, metodycznych, poznawczych, normatywnych do różnych tradycji myślenia europejskich i pozaeuropejskich.

Myśl polska powstawała, jak wszystkie zjawiska kulturowe, w głównej mierze z impulsu autodefiniowania się w odniesieniu do uobecniania się wpływów „obcych”, przede wszystkim do kultury i myśli łacińskiej, kościelnej, a potem humanistycznej, tworząc i rozwijając niekiedy w ten sposób własne oryginalne, ze swej strony wywierające wpływy formacje, jak np. w epoce jagiellońskiej XIV–XV wieku, z takimi jej przedstawicielami jak prawnik Paweł Włodkowic czy historyk Jan Długosz³. Wyróżnikiem w historii Polski jest długi okres utraty przez nią niepodległości, a co za tym idzie – własnych instytucji państwowych i administracyjno-społecznych, i to na dodatek w momencie, gdy na bazie Oświecenia powstały ich nowoczesne koncepcje (pierwsza w Europie, druga na świecie po Konstytucji amerykańskiej z 1787 r., tzw. Konstytucja 3 maja 1791 r.). Brak niepodległości kompensowany był niezwykle intensywną twórczością kulturalną (język, literatura, filozofia, nauki), kształtującą podwaliny nowej „tożsamości” polskiej, mającą miejsce w dużej mierze poza granicami kraju, na emigracji, głównie w Paryżu (ale i w innych miejscach Europy, w Niemczech, we Włoszech).

W tym okresie powstała najwybitniejsza bodaj w kulturze i myśli polskiej formacja, wewnątrznie mocno zróżnicowana, wyrażająca się w poezji, literaturze, historiozofii, zwana mesjanizmem polskim, z jej głównymi przedstawicielami: Adamem Mickiewiczem, Juliuszem Słowackim, Zygmuntem Krasińskim, Augustem Cieszkowskim, Józefem Hoene-Wrońskim i Andrzejem

3 Temu historycznemu dziedzictwu myśli kulturowej poświęcony jest projekt „Idee jagiellońskie” kierowany przez Leszka Korporowicza z Instytutu Studiów Międzykulturowych Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Towiańskim. Z punktu widzenia tego tekstu istotne jest, że formacja ta, generująca trzon polskości, powstawała w odniesieniu do różnych kultur, tradycji myślowych i doświadczeń, a na dodatek wyrażała się nie tylko po polsku, lecz także w innych językach. Wychodzący od Kanta Józef Hoene-Wroński tworzył przeważnie po francusku, August Cieszkowski, nawiązujący do Hegla, napisał swoje ważne dzieła po niemiecku, Mickiewicz, z którego „my wszyscy”, nie tylko tworzył polszczyznę dla swoich czasów, ale też wykładał i pisał po francusku.

Mesjanizm był w historii Polski rozmaicie interpretowany. W ostatnich latach doznał diametralnie odmiennych percepcji: z jednej strony radykalnej krytyki (odrzucającej go niemal jako anachroniczną, niewolącą postawę cierpiętniczą), wywodzącej się ze słynnej wypowiedzi Marii Janion⁴, z drugiej – przejmowania przez ideologię narodowościowego przedmurza chrześcijaństwa. Obydwa te kierunki „dziedziczenia” mesjanizmu wydają się nie odpowiadać jego generalnej intencji, ujęciu go z perspektywy zewnętrznej, na tle rozwojów europejskich, którą najkrócej można ująć jako intencję wyzwolenia skierowaną do wszystkich narodów i wspólnot świata⁵. Ten „światowy rdzeń” w mesjanizmie polskim, solidarne w sytuacji zniewoleń nakierowanie jednostek i wspólnot ku przyszłości, długo stanowił „tło” (w nomenklaturze Jana Assmanna „strukturę konektywną”) działań Polaków w ich własnej historii (choćby opór wobec najazdu hitlerowskiego i stalinizmu) i tych rozproszonych po świecie. Może on być jedną z najsilniejszych podstaw uprawiania w Polsce i poza nią filozofii międzykulturowej.

Zjawiskiem przeciwnym, będącym niejako reakcją na mesjanizm, jest powstająca w Polsce i oddziałująca na całym świecie – w sposób transkulturowy – filozofia analityczna i logistyka (szkoła lwowsko-warszawska), programowo abstrahująca od kontekstów kulturowych⁶. Wszelako to właśnie blisko jej kręgów ukształtowała się myśl działającego we Lwowie, a potem w wielu innych miejscach świata, Ludwika Flecka (1896–1961), wskazująca na

4 M. Janion, *List do Kongresu Kultury*, <https://wyborcza.pl/7,75410,20813344,mesjanizm-to-przeklenstwo-list-marii-janion-do-kongresu-kultury.html> (dostęp: 6.06.2022).

5 Pozwalam tu sobie wskazać jako na jedną z publikacji na ten temat artykuł: G. Cunico, *Il mesianismo polacco. Hoene Wroński, Mickiewicz, Cieszkowski*, „Humanitas” 2004, nr 2, s. 200, 220. Mesjanizm polski był dyskutowany na konferencji „Echi messianici tra l’Europa e le Americhe” na Uniwersytecie w Genui i w Rzymie 16–17 listopada 2016 r.

6 „Teoria” 2008, nr 2, s. 129–140; por. M. Marsonet, *I rapporti tra filosofia analitica polacca e italiana*, w: *Cento anni di filosofia e di cultura polacca*, a cura di A. Czajka, G. Cunico, E. Colagrossi, Milano 2020, s. 201–216.

przemilczane (*tacit knowledge*) założenia kulturowe koncepcji naukowych tak pozornie uniwersalnych nauk jak nauki przyrodnicze czy nauk ścisłych⁷.

W XX wieku pojawiły się w kulturze polskiej postaci, których dorobek w dużym stopniu umożliwił myślenie międzykulturowe i w Polsce, i na świecie. Pierwszą z nich jest Bronisław Malinowski, antropolog o szeroko w skali międzynarodowej recypowanym angielskojęzycznym dorobku, badacz kultur świata, otwierający spojrzenie humanistyki na ich wielość, różnorodność i specyfikę ich badania. Drugą – Józef Conrad Korzeniowski, Polak, twórca współczesnej angielszczyzny, swoją twórczością, zainteresowaniem poznawczym i etycznym obejmujący cały świat. Figurą otwarcia i światowego zakresu działań, na którą tu tylko wskażemy, jest Maria Skłodowska-Curie, kobieca postać, która odegrała przewodnią rolę w zbiorowej wyobraźni polskiej.

W Polsce u zarania XX wieku pojawia się postać Stanisława Brzozowskiego, którego można by uznać za prekursora filozofii międzykulturowej w skali światowej, jakkolwiek to znaczenie jego dorobku nie zostało jeszcze dostatecznie wydobyte. Brzozowski, filozof i krytyk kultury, zestawia w swoim dorobku wiele stanowisk (od kantyzmu, heglizmu, przez marksizm, po katolicyzm). Jest znawcą i krytykiem kultury polskiej, doskonale zarazem zorientowanym w kulturach europejskich (rosyjskiej, angielskiej, włoskiej, niemieckiej). Podejmowane w swych pracach problemy odnosi wyczerpująco do problematyki i ich rozwiązań w tych kulturach. Jest autorem wybiegającej daleko poza stanowiska chociażby współczesnej mu niemieckiej *Kulturphilosophie* (Wilhelm Windelband, Heinrich Rickert) koncepcji kultur cząstkowych, które w swych wzajemnych relacjach zmagają się o kulturę absolutną⁸. Paradoksalnie dzieło tego autora, o doniosłym dla kultury polskiej znaczeniu, zarazem mające zamysł uniwersalizujący i zawierające koncepcje, których w myśli europejskiej i światowej brak, nie jest w niej znane, nie zostało przez badaczy naszej kultury, ani polskich, ani zagranicznych, wspólnocie humanistycznej zakomunikowane. Do tej pory nie istniał żaden przekład prac Brzozowskiego na języki obce. Dotykamy tu istotnego dla rozwoju myśli międzykulturowej zadania przekładów

7 Por. F. Coniglione, *Conoscenza tacita: Ludwik Fleck nostro contemporaneo*, w: *Cento anni di filosofia...*, dz. cyt., s. 225–251.

8 Główne prace kulturowofilozoficzne Brzozowskiego zawarte są w jedynym, jak dotąd, obcojęzycznym wydaniu jego pism, w publikacji S. Brzozowski, *Cultura e vita*, a cura di A. Czajka, G. Cunico, Milano 2016.

najważniejszych tekstów poszczególnych kultur, które dopiero tworzą warunki do jej uprawiania⁹.

W tym miejscu warto jeszcze podkreślić, że to właśnie z zasiewu myśli Brzozowskiego i rozwijających ją polskich *cultural studies*, stworzonych przez takie postaci jak Malinowski, Florian Znaniecki, Stanisław i Maria Ossowsy, Antonina Kłoskowska (z jej koncepcjami ufundowanej dialogicznie kultury, koncepcjami pogranicza i poliwalencji kulturowej¹⁰), uformowała się dzielona do niedawna powszechnie w Polsce, potem „zamrożona”, a ostatnio za sprawą tragedii ukraińskiej wskrzeszona, postawa otwarcia, solidarności międzyludzkiej, dialogiczności kultur stanowiących podstawę myślenia międzykulturowego.

Okres po II wojnie światowej w Polsce charakteryzuje z punktu widzenia międzykulturowości kilka elementów. To z jednej strony oficjalne ograniczenie relacji z myślą zachodnią i poddanie wpływom radzieckim (a także rosyjskim), a z drugiej – uwarunkowane ideologicznym internacjonalizmem otwarcie na kultury tzw. wyzwalającego się świata. Relacje z myślą zachodnią nigdy wszakże w Polsce nie zostały zerwane, a to za sprawą głównie tzw. drugiego obiegu oraz działalności polskich instytucji kulturalnych za granicą (o czym dalej). Były one także od lat osiemdziesiątych XX wieku pielęgnowane w ramach struktur oficjalnych (m.in. w Instytucie Filozofii i Socjologii Polskiej Akademii Nauk) z zachowaniem pewnych etykiet („krytyka myśli zachodnioeuropejskiej”: anglo-, francusko-, niemiecko-, włoskojęzycznej, iberyjskiej itd.) i konwencji (recepta materializmów, krytyka idealizmów).

W okresie powojennym wielu autorów polskich znalazło się poza granicami kraju, co stanowiło okazję do konfrontacji z myślą środowisk i wspólnot, w których się znaleźli. Część z nich nawiązywała w swoich działaniach do emigracji XIX wieku, tworząc ośrodki pielęgnujące twórczość niedopuszczaną do druku w kraju (Jerzy Giedroyc, Gustaw Herling-Grudziński i „Kultura Paryska”). Ich działalność, umożliwiająca kontakt z inspiracjami myśli

9 Na ten temat, a także o projektach wielkich przekładów, których renesansu można by sobie współcześnie życzyć, por. A. Czajka, *Rozważania o tłumaczeniach Wielkich Ksiąg*, w: taż, *Kultura jako rozmowa. Problematyka porozumienia międzykulturowego i międzyreligijnego*, Warszawa 2020, s. 55–72.

10 Koncepcje te przedstawione są w książce Kłoskowskiej *Kultury narodowe u korzeni*, Warszawa 1996; wyd. anglojęzyczne: *The National Cultures at the Grass-Root Level*, tłum. C.A. Kisiel, Budapest 2001; wyd. włoskie: *Alle radici delle culture nazionali*, red. A. Czajka, tłum. M. Baccigalupo, wprowadzenie Z. Bauman, z listem K. Dedeciusa, Reggio Emilia 2007.

zachodnioeuropejskiej, nakierowana była na rozwijanie kultury krajowej polskiej i jej relacji z sąsiadami na Wschodzie (głównie Ukraina), bez wyraźniejszych intencji konfrontowania jej z wymogami problemów światowych. Wyjątek stanowiła tu postać opierającego swoją polskość na własnej poliwalencji kulturowej (niemiecko-rosyjsko-francuskiej) Józefa Czapskiego z uniwersalizującym polskość zamysłem jego twórczości. Szeroki kulturowo „oddech” miała twórczość o charakterze poetycko-filozoficznym Czesława Miłosza, ujmującego kulturę polską w Europie z zaoceanicznej perspektywy.

Nieco później, po rozczarowaniach uprawianiem marksizmu w Polsce, na emigracji w Europie Zachodniej znaleźli się filozofowie Bronisław Baczko, Leszek Kołakowski. Prezentowali oni stanowiska filozoficzne o charakterze uniwersalnym i zachowawczym, unikając konfrontacji z żywotnymi dylematami współczesnego świata.

Do grona filozofów polskich o zainteresowaniach uniwersalnych i reypowanych w świecie należą Roman Ingarden, czołowy przedstawiciel fenomenologii polskiej, której najsilniej „dialogiczną” wersję reprezentuje Józef Tischner), a także logicy ze szkoły lwowsko-warszawskiej i spoza niej, jak np. Józef Maria Bocheński. Wybitną postacią filozofii polskiej i światowej jest wykształcony w różnych kontekstach kulturowych Władysław Tatarkiewicz, który zwłaszcza w swojej *Historii estetyki*, tłumaczonej na wiele języków świata¹¹, ukazał kształtowanie się myśli w różnych jej historyczno-geopolitycznych kręgach, inspirując w ten sposób do ujęć międzykulturowych, głównie wewnątrz europejskich. Podobny zasięg miała myśl historyka sztuki Jana Białostockiego, który u kresu swojej łączącej różne środowiska europejskie twórczości zwrócił uwagę na sztukę Ameryki Południowej i Japonii¹².

Po 1989 roku wydawało się, że zaistniały warunki do rozwijania dostarczonych przez kulturoznawstwo polskie dialogicznych postaw, również w zakresie filozofowania. Z jednej strony zostały one w pewnym stopniu wykorzystane w zwróceniu się ku myśli żydowskiej, której badanie w latach dziewięćdziesiątych przybrało na sile, ku kulturze i myśli Europy Środkowej i Wschodniej,

11 Przytoczę tu wydanie włoskie: Władysław Tatarkiewicz, *Storia dell'estetica*, vol. 1–3, a cura di G. Cavaglia, Torino 1979–1980.

12 Pozwolę sobie przywołać być może znaczący fakt, że podczas prezentacji wydanej w ramach Biblioteki Kultury Polskiej włoskiej edycji prac badacza (Jan Białostocki, *Il cavaliere polacco e altri studi di storia dell'arte e di iconologia*, a cura di A. Czajka, Milano 2016) w Stacji Naukowej PAN w Rzymie 17 listopada 2015 r. liczną grupę uczestników stanowili przedstawiciele Instytutu Kultury Japońskiej w Rzymie.

przede wszystkim ukraińskiej. Powstawały ośrodki badań międzykulturowości związane z tymi terenami granicznymi (Białystok, Sejny, Cieszyn). Z drugiej strony w nieodgadnionej dialektyce ruchu idei (bądź tylko po części dającej się odgadnąć) dokonał się w otwarciu na kulturę Zachodu, niekonfrontowany z przytaczanym dorobkiem polskim, transfer myśli konserwatywnej i neoliberalnej, humanistyki i wiedzy o nastawieniu analitycznym i pragmatycznym, przy słabej recepcji nawiązującej do klasyków, acz krytycznej myśli humanistycznej i filozofii religii, rozwijających się intensywnie choćby we Włoszech¹³.

Jednocześnie zanikała wewnętrzna komunikacja między środowiskami humanistycznymi i naukowymi w Polsce, zjednoczonymi dotąd we wspólnym celu zniesienia porządków realnego socjalizmu, uległa zerwaniu ciągłość pracy humanistycznej zachowywana w latach poprzedzających upadek muru (który w Polsce w odróżnieniu od innych krajów powojennej Europy Wschodniej nigdy nie był nieprzenikniony). W sytuacji braku adekwatnych i spójnych odniesień myślowych przejęcie wspomnianego transferu ideowego przyniosło w efekcie, obok wydajności gospodarczej w ramach neoliberalnej Europy, zamrożenie potencjału solidarnościowego, zamykanie się struktur społecznych i myślowych wobec siebie i wobec rzeczywistości zewnętrznych.

W sytuacjach takich zamrożeń, podważonych na szczęście, jak już wspomniałam, w paradoksie dziejowym, przez tragedię Ukrainy, pożyteczne może być przywołanie przez aktualizującą pamięć postaci, które w swojej działalności i życiu poszukiwały wspólnego, „potęgującego się” w spotkaniach kultur horyzontu Dobra. Jak w żywotach Diogenesa Laertiosa, Giorgia Vasariego czy typach idealnych Maxa Webera, mogłyby one przybliżyć zmagania o coś, czego dziś tak pilnie potrzebujemy, i udostępnić doświadczenia, na których można by się oprzeć.

Spośród wielu przywołamy dwie postaci, które mogą inspirować do uprawiania filozofii międzykulturowej w Polsce. Pierwsza z nich to Ija Lazari-Pawłowska (1921–1994), która swoje życiowe doświadczenia międzykulturowe (ta polska badaczka pochodziła z rodziny rosyjsko-włoskiej) przekształciła w postawę metodycznej otwartości wobec myśli innych kultur. Prace Lazari-Pawłowskiej poświęcone myśli indyjskiej złożyły się na stworzoną przez nią etykę o charakterze nie tylko międzykulturowym, ale i międzygatunkowym¹⁴.

13 Zapelnieniu tej luki miały służyć m.in. programy współpracy bilateralnej UKSW z Uniwersytetem w Genui, realizowanej od 2013 r.

14 Por. m.in. Ija Lazari-Pawłowska, *Gandhi w obronie indyjskiego pariasa*, Warszawa 1959; *Etyka. Pisma wybrane*, red. P.J. Smoczyński, Wrocław 1992. Na ten temat por. E. Colagrossi,

Historyk idei i rusycysta Andrzej Walicki (1930–2020) badał i zestawiał fenomeny myślowe różnych kultur, przede wszystkim polskiej i rosyjskiej, wydobywając w ten sposób ich ponadnarodowe zarysy, transkulturową dynamikę i określenia (przykłady koncepcji mesjanizmu, narodu, patriotyzmu). Myśl polską (Brzozowskiego) próbował wprowadzać do światowego dialogu filozofii¹⁵, doświadczając wszystkich związanych z tym trudności i potwierdzając, że uobecnianie myśli polskiej w świecie, podobnie jak innych kultur o małym zasięgu upowszechniania, stanowi wielkie i trudne zadanie w ramach realizacji niezbywalnej dla tworzenia filozofii międzykulturowej idei równouprawnienia kultur¹⁶.

W wyniku ogólnego transferu idei w Polsce znane były stanowiska postkolonializmu (Frantz Fanon, Edward Said, Gayatri Chakravorty Spivak). „Specjalnością polską” wszakże była krytyka postkolonializmu stwierdzanego w twórcach kultury polskiej, interpretowanych jako podległe dominującemu Zachodowi, i motywowanie do nawiązań do dziedzictwa idealizowanego sarmatyzmu polskiego XVI i XVII wieku.

W stosunku do kultur i myśli Europy Wschodniej i Środkowej istotnie zachodzi relacja, którą można by określić mianem orientalizmu wewnątrz-europejskiego (objawiającego m.in. nieuwzględnianiem dorobków tych kultur w debatach dotyczących wspólnych problemów). Stan ten należy przezwyciężyć, uobecniając dorobek myślowy wspomnianych kultur w poszukiwaniach europejskich i światowych, w myśl zasady równouprawnienia kultur współistniejących wspólnot – a jest to zadanie o wiele trudniejsze od globalizującego rozprzestrzeniania techniki i ekonomii, być może ze względu na zaniechanie myślenia w „trosce o człowieczeństwo”. Myśli poszczególnych kultur nie są sobie nawzajem znane, również w Europie, gdzie wciąż wzajemna wiedza o kulturach zdominowana jest przez stereotypy myślowe¹⁷.

Ija Lazari-Pawłowska interprete di Gandhi: l'etica della nonviolenza, w: *Cento anni di filosofia...*, dz. cyt., s. 299–308.

15 Por. np. A. Walicki, *Mesjanizm Adama Mickiewicza w perspektywie porównawczej*, Warszawa 2006; tenże, *Naród, nacjonalizm, patriotyzm*, Kraków 2009; tenże, *Stanisław Brzozowski and the Polish Beginnings of „Western Marxism”*, Oxford 2010.

16 Pisze o tym Walicki w tekście *Z doświadczeń pracy nad monografią „Stanisław Brzozowski and the Polish Beginnings of «Western Marxism»”*, w: *Colloquia Biblioteki Kultury Polskiej we Włoszech. Polskość w świecie. Stanisław Brzozowski*, red. A. Czajka i in., Warszawa 2018, s. 53–65.

17 Przykładem uobecniania myśli polskiej w Europie może być Biblioteka Kultury Polskiej we Włoszech pod redakcją autorki tego tekstu, publikowana w wydawnictwie Mimesis

W Polsce ostatnich lat, w wyniku zastąpienia paradygmatu filologicznego kulturoznawczym, przybierają na sile przekształcające zazwyczaj dorobek ośrodków orientalistycznych studia tzw. kultur obcych. Reprezentowane na tych studiach stanowiska badawcze, zrazu przeważająco antropologiczne, językoznawcze, często – co charakterystyczne – odwołujące się do prac anglojęzycznych, w coraz większym stopniu obejmują kulturę codzienną i popularną, ale też sięgają do filozofii, co pozwala żywić nadzieję nie tylko na monokulturowe lub bilateralne traktowanie filozofii (np. islam a Europa), ale i poliperspektywiczne ujęcia myślenia. Powstają przekłady wielkich Ksiąg (co szczególne, ich tłumaczkami są ostatnio w większości kobiety: Małgorzata Religa i jej przekłady dzieł Mencjusza i Xunziego; Joanna Jurewicz i jej tłumaczenie *Rigvedy*, Marta Kudelska, tłumaczka *Upaniszad, Bhagavadgity*). Badaniem kultur i ich dorobku myślowego zajmują się wybitni badacze w wielu polskich ośrodkach o sporych orientalistycznych tradycjach. W kręgu ich zainteresowań są m.in.: Indie (Marta Kudelska z Uniwersytetu Jagiellońskiego i Nina Budziszewska z Uniwersytetu Wrocławskiego¹⁸), Chiny (Krzysztof Gawlikowski, Szkoła Wyższa Psychologii Społecznej w Warszawie¹⁹), Afryka (Nina Pawlak, Uniwersytet Warszawski), islam (Katarzyna Pachniak, Uniwersytet Warszawski²⁰), Japonia (Iwona Kordzińska-Nawrocka i Agnieszka Kozyra, Uniwersytet Warszawski)²¹. Badaniom myśli pozaeuropejskiej w Polsce poświęcona była konferencja, która

---

w Mediolanie, <https://www.mimesisedizioni.it/catalogo/collana/467> (dostęp: 5.06.2022). Por. na ten temat: A. Czajka, *Projekt przekładu międzykulturowego. Biblioteka Kultury Polskiej we Włoszech. Motywacje, podstawy kulturoznawcze, doświadczenia, perspektywy*, w: *taż, Kultura jako rozmowa...*, dz. cyt., s. 196–223.

- 18 Kilka przykładów publikacji: M. Kudelska, *The Relation between Absolute and Relative in Classical Upanishads*, „Diametros” 2018, nr 56; M. Jakubczak, *Sens Ja. Koncepcja podmiotu w filozofii indyjskiej (sankhja-joga)*, Kraków 2013; *Między wiarą a gnozą. Doświadczenie mistyczne w tradycjach Orientu*, red. M. Jakubczak, M. Sacha-Piekło, Kraków 2003; N. Budziszewska, *Polski przekład sanskryckich terminów filozoficznych w Mahabharacie*, Jarosław 2011.
- 19 Przykłady prac: K. Gawlikowski, *Konfucjański model państwa w Chinach*, Warszawa 2009; D. Rogacz, *Chińska filozofia historii. Od początków do końca XVIII wieku*, Poznań 2019 [*Chinese Philosophy of History. From Ancient Confucianism to the End of the Eighteenth Century*, London 2020]; *W stronę radykalnego pluralizmu religijnego*, Kraków 2016.
- 20 Kilka przykładów publikacji: K. Pachniak, *Nauka i kultura muzułmańska i jej wpływ na średniowieczną Europę*, Warszawa 2010; *Ciało w kulturze muzułmańskiej*, red. K. Pachniak, M. Nowaczek-Walczak, Warszawa 2016; *Queer a islam. Alternatywna seksualność w kulturach muzułmańskich*, red. K. Górak-Sosnowska, Warszawa 2016.
- 21 Kilka przykładów: A. Kozyra, *Filozofia nicości Nishidy Kitaro*, Warszawa 2007; *Heiwateki kirisutokyo aikokuron – Uchimura Kanzō to Andrzej Towiański* [Chrześcijański pacyfistyczny patriotyzm – Uchimura Kanzō i Andrzej Towiański], „Rekishu kagaku” 1997, nr 149, s. 11–20.

odbyła się 14 czerwca 2021 roku na Wydziale Nauk Humanistycznych UKSW. W 2022 roku ukazała się monografia zbiorowa na ten temat²².

Na Wydziale Nauk Humanistycznych UKSW powstał załączek studiów międzykulturowych. Studenci poznają nie tylko kulturę polską, ale i inne kultury świata, a relacje między nimi (i ich filozofiami) rozpatrują na seminariach i konwersatoriach, zapoznając się z różnymi stanowiskami badań międzykulturowych, które ze swojej strony też mają kulturowy charakter (charakterystyczne stanowiska badań międzykulturowych niemieckich, francuskich czy włoskich)²³. Studium towarzyszyły publikacje z serii *W Stronę Międzykulturowości* Wydawnictwa Naukowego UKSW, a wśród nich *Kultury świata w dialogu* (2012) i *Wielkie Księgi ludzkości* (2013)²⁴. Podejmowane są próby uprawiania myślenia międzykulturowego na konkretnym obszarze relacji polsko-włoskich²⁵.

Przedstawione powyżej uwagi do szkicu uwarunkowań historycznych, konstytutywnych dla polskiej rzeczywistości konstelacji polityczno-społecznych, momentów zwrotnych w kulturze, a wreszcie przykładów twórczości, stanowią tylko bardzo prowizoryczne i fragmentaryczne przygotowanie do ujęcia problematyki, wymagające uzupełnień i dyskusji. Można by po nich oczekiwać nakierowania twórczych poszukiwań ku myśleniu, które jest wymogiem naszych czasów, a także kondycją przetrwania: myśleniu otwartemu, dia- i polilogicznemu, kierowanemu przecuciem *Humanum*, różnie w poszczególnych kulturach prefigurowanemu. Można by żywić nadzieję, że przy takiej orientacji rozproszone jeszcze badania kultur „obcych” (które z definicji kultury zawsze są nasze²⁶) połączą się w duchu światowości, solidarności i nadziei, a każda z kultur w tym współubieganiu się o wspólne Dobro we wzmożony sposób

22 *Badania myśli pozaeuropejskiej w Polsce. Tradycje – stan rzeczy – projekty*, red. A. Czajka, Warszawa 2022.

23 Por. A. Czajka, *O potrzebie studiów międzykulturowych*, w: *taż, Kultura jako rozmowa...*, dz. cyt., s. 169–180.

24 *Kultury świata w dialogu*, red. A. Czajka, Warszawa 2012; *taż, Wielkie Księgi ludzkości*, Warszawa 2013. Na temat serii *W Stronę Międzykulturowości* zob. <https://wnh.uksw.edu.pl/node/1928>.

25 Por. A. Czajka, „*Viene ormai il tempo in cui le questioni della cultura saranno le più importanti*”. *La „Biblioteca di Cuultura Polacca” come progetto di traduzione interculturale e avvio all’esperimento di un pensiero interculturale*, w: *Cento anni di filosofia...*, dz. cyt., s. 9–33.

26 Por. wypowiedź filozofa włoskiego XX w. Rodolfo Mondolfo o tym, że kultura jest dobrem komunikowalnym i podzielnym: „Każde osiągnięcie i każdy postęp, [...] dokonane przez kogokolwiek, stanowią nowe dobro dla wszystkich i nowe zobowiązanie solidarności i braterstwa wszystkich”, R. Mondolfo, *Alle origini della filosofia della cultura*, Bologna 1956, s. 150–151.

wydobywać będzie z siebie to, co w niej najlepsze. To warunek uformowania myślenia dzisiejszego świata i jego przetrwania. Myślenia, które winno sterować ekonomią, inwestycjami, porządkami prawnymi i relacjami międzynarodowymi. Które powinno stać się instancją niepomijalną w aktualnym podejmowaniu decyzji – na rzecz kultury jako troski o *Humanum*, przeciw konfliktom i wojnie.

Bibliografia

- Badania myśli pozaeuropejskiej w Polsce. Tradycje – stan rzeczy – projekty*, red. A. Czajka, Warszawa 2022.
- Cento anni di filosofia e di cultura polacca*, a cura di A. Czajka, G. Cunico, E. Colagrossi, Milano 2020.
- Colloquia Biblioteki Kultury Polskiej we Włoszech. Polskość w świecie*. Stanisław Brzozowski, red. A. Czajka i in., Warszawa 2018.
- Czajka A., *Kultura jako rozmowa. Problemy porozumienia międzykulturowego i międzyreligijnego*, Warszawa 2020.
- Czajka A., *Kulturelle Identitäten im Zeitalter der Globalisierung. Aspekte der Problematik*, „Kultura – Media – Teologia” 2020, nr 3; przedruk w tomie *Topographien der Globalisierung*, Bd. I, Frankfurt am Main–New York 2020.
- Czajka A., *Międzykulturowość i filozofia*, Warszawa 2016.
- Encyklika *Fratelli tutti* Ojca Świętego Franciszka *o braterstwie i przyjaźni społecznej*, Rzym–Asyż 2020.
- Jagiellonian Ideas Towards Challenges of Modern Times*, eds. L. Korporowicz et al., Kraków 2017.
- Jakubczak M., *Filozofia kultury jako filozofia kultur*, w: *Co to jest filozofia kultury?*, red. Z. Rosińska, J. Michalik, Warszawa 2006.
- Kramer E., *Intercultural Modes of Philosophy*, Leiden–Boston 2021.
- Kuschel K.J., *Leben ist Brückenschlagen. Vordenker des interreligiösen Dialogs*, Stuttgart–Ostfildern 2011.
- Weidtmann N., *Interkulturelle Philosophie. Aufgaben – Dimensionen – Wege*, Wien–Köln–Weimar 2016.

Streszczenie

Tekst zawiera refleksje na temat tradycji, uwarunkowań i możliwości rozwoju myślenia międzykulturowego w Polsce. Wskazuje na momenty historyczne i dorobek (m.in. me-sjanizm polski, polskie *cultural studies* i postaci mogące stanowić punkt odniesienia do rozwijania myślenia o wspólnych problemach ludzkości w dia- i polilogicznym nawiązaniu do różnych horyzontów kulturowych.

Słowa kluczowe: myśl międzykulturowa, dialog kultur, przekład międzykulturowy, me-sjanizm polski.

Abstract

Some remarks on the traditions, conditions and possibilities for the development of intercultural thought in Poland

The text presents some reflections on the traditions, conditions, and possibilities of developing intercultural thinking in Poland. It indicates historical moments and achievements (e.g. Polish messianism, Polish cultural studies, and researchers that can constitute a point of reference for the development of a very urgent requirement of the modern world: thinking about common problems of humanity in dialogical and polylogical reference to various cultural horizons).

Keywords: intercultural thought, intercultural dialogue, intercultural translation, Polish messianism.

Anna Czajka-Cunico – prof. dr hab., zajmuje się filozofią i teorią kultury, filozoficznymi podstawami kulturoznawstwa, problematyką tożsamości (polskość), różnymi aspektami międzykulturowości. Najważniejsze prace ostatnich lat to monografie autorskie: *Międzykulturowość i filozofia* (Warszawa 2016) i *Kultura jako rozmowa. Problemy porozumienia międzykulturowego i międzyreligijnego* (Warszawa 2020) oraz monografie zbiorowe pod redakcją i współredakcją: *Kultury świata w dialogu* (Warszawa 2012); *Wielkie Księgi ludzkości* (Warszawa 2013); *Colloquia Biblioteki Kultury Polskiej we Włoszech. Polskość w świecie. Stanisław Brzozowski* (Warszawa 2018); *Cento anni di filosofia e cultura polacca* (Warszawa 2020); *Badania myśli pozaeuropejskiej w Polsce* (Warszawa 2022). Redaktor serii W Stronę Międzykulturowości Wydawnictwa Naukowego UKSW i Biblioteki Kultury Polskiej we Włoszech wydawnictwa Mimesis (Mediolan), w której ukazały się polskie edycje wybitnych prac humanistyki polskiej (A. Kłosowska, S. Brzozowski, J. Białostocki, W. Stróżewski, M. Ossowska). Autorka artykułów i rozdziałów publikowanych w czasopismach oraz wydawnictwach polskich i zagranicznych. Zob. https://pl.wikipedia.org/wiki/Anna_Czajka, a także www.czajkacunico.pl (*Humanitas in fieri*).